

Насильство над дитиною в сім'ї: теоретичні розвідки американських дослідників

Насильство – це дії, або бездіяльність, які використовуються примусово однією стороною над іншою, з метою фізичного, психічного, сексуального задоволення.

Фундаментальні засади теорій насильства були закладені в працях Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Р. Мертон, Г. Тарда, З. Фрейда, Е. Фромма та ін.

Сьогодні актуалізується вивчення досвіду демократичних суспільств, які мають давні традиції дослідження різноманітних питань, пов'язаних з життєдіяльністю інституту сім'ї, виявленням негативних тенденцій, які призводять до його дисфункції, в тому числі й до прояву насильства над дітьми.

Ці питання вивчаються як вітчизняними (І. Грабська, В. Оржеховська, Р. Ролинський, Т. Федорченко, Н. Щербак), так і зарубіжними (Р. Геллес, С. Каплан, Д. Левінсон, С. Пік, Р. Снайдер, М. Страус, П. Хоффман, Е.Л. Шан та ін.) дослідниками. Однак різні аспекти заявленої проблеми, що набули опрацювання американськими науковцями, поки що залишаються недостатньо висвітленими в українській педагогічній теорії.

Мета статті – проаналізувати стан розробки проблеми батьківського насильства над дітьми на теренах Сполучених Штатів Америки.

Активізація досліджень сімейного насильства в американському суспільстві припадає на 70-ті роки ХХ ст., що було зумовлено «новим відкриттям» фізичного (60-ті рр.) та сексуального (кінець 70-х рр.) насильства над дітьми з боку батьків. Однак передумова таких проявів міститься в історично сформованому стереотипі американської суспільної думки.

Звернення погляду в глибину віків засвідчує, що в далекому минулому в багатьох країнах світу діти вважались повною власністю батьків, а дітовбивство для багатьох поколінь було загальноприйнятою практикою. Наприклад, в Англії (вихідці з якої склали значну частину мігрантів до США) в ранню епоху закони навіть виправдовували дітовбивство, якщо батьки скоювали його в перші дні після появи дитини на світ. Проте необхідність перегляду цього законодавства зумовлювалася, як це не дивно, не підвищенням «людяності» суспільства, а цілком об'єктивними причинами. Найбільш вагомою з-поміж них стало виникнення в англійському суспільстві

XVI століття економічної ситуації, яка висунула необхідність збереження життя дітей і навчання їх певному ремеслу для збільшення кількості «робочих рук», хоча сама система навчання була надто суворою, нелюдяною і жорстокою. Зміни, спрямовані на послаблення вимог до дітей, були внесені до англійського законодавства лише у 1760 р. Це, в свою чергу, справило вплив на ставлення до дітей у Сполучених Штатах Америки, де до початку XIX століття суди мало чим могли допомогти дітям, які зазнавали жорстокого ставлення з боку батьків.

Перша справа пов'язана із законом про захист дітей від насильства батьків розглядалась судом США у 1877 р. («справа Мері Елен»). Тоді ж виникає декілька спілок із захисту дітей, які поступово об'єднуються в гуманну асоціацію, діяльність якої спрямовувалась на попередження насильства над дітьми і тваринами.

У 60-х XX ст. роках американські лікарі, переважно педіатри, звернули увагу на значну кількість травм дітей, які не можна було пояснити хворобою або нещасним випадком. Для позначення насильницьких дій, скоєних батьками над своїми дітьми, було запроваджено спеціальний термін «синдром побитої дитини» (Х. Кемп). Тобто, насильство над дітьми розглядалося як «хвороба», яку слід лікувати, працюючи з «незрілими», такими, що «погано контролюють свою агресію», батьками. При цьому основна увага концентрувалася на фізичному насильстві, яке призводило до більш важких, порівняно з вербальним, наслідків. Разом з тим, не можна не погодитися з думкою П. Хоффмана, який стверджував, що «по-перше, обидва види агресії тісно пов'язані один з одним, а по-друге, вербальна агресія також може призводити як до психологічних, так і до соматичних наслідків» [11, 39].

У 1966 році всі штати прийняли закон, який зобов'язував громадян повідомляти про факти жорстокого поводження з дітьми, чим було підтверджено, що насильство над дітьми й надалі залишалось серйозною соціальною проблемою.

Подальші кроки американського уряду в цьому напрямі одержали втілення у федеральному законі про попередження насильства над дітьми, який був прийнятий у 1974 році. Відповідно до цього документа у рамках міністерства охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення було створено Американський національний центр з проблем жорстокого поводження з дітьми. Обґрунтовуючи необхідність цього акту в зверненні до громадськості, адвокат Національного центру страждущих і покинутих дітей Брайан Фрезер, зацентрував увагу на тому, що «жорстоке поводження з дітьми, яке колись вважалось поширеним, головним чином, серед бідних чи

тих, хто опустився, насправді зустрічається в усіх верствах суспільства і стає однією з головних причин дитячої смертності» [1, 73].

М. Страус також погоджується з тим, що насильство над дитиною в сім'ї виявляється на всіх рівнях соціальної стратифікації суспільства, однак більш характерними такі прояви, на його переконання, є для сімей, які перебувають за межею бідності [16, 150]. Зокрема, це стосується бідних районів, де до безробіття, низького рівня освіти додається обмеження соціального контролю і можливостей надання сім'ям соціальної підтримки.

Протягом 1980 років у США спостерігалось збільшення кількості досліджень, присвячених насильству в сім'ї (в тому числі сексуальному насильству над дітьми) через те, що випадки його прояву не лише не зменшилися, а й набули тенденцію до збільшення. Так, відповідно до результатів досліджень, проведених у 1989 році Американською асоціацією із захисту дітей, у період з 1976 до 1987 року спостерігалось збільшення всіх форм неадекватного поводження (maltreatment) батьків з дітьми на 225 % [7].

Правомірність таких висновків була підтверджена даними Національного центра з насильства і нехтування (neglect) стосовно дітей, який у 1980 та 1988 роках проводив загальнонаціональне дослідження з цієї проблематики. Як наслідок, було виявлено 66-відсоткове збільшення кількості зареєстрованих випадків поганого поводження з дітьми в сім'ї. За цей же період кількість випадків фізичного насильства батьків над дітьми зросла на 58 %, а сексуального – більш як у три рази [13].

Протягом останніх десятиліть насильство і погане ставлення до дітей стало національним лихом Америки. Все більше дітей опиняється під загрозою смерті від рук власних батьків, щорічно від 200 до 500 тисяч дітей піддаються фізичному насильству, а ще від 456 до 1170 тисяч – зростають в умовах повної бездоглядності або страждають від сексуальних домагань дорослих. Кожного року хоча б одна дитина зі ста страждає від побоїв батьків, а близько 40 відсотків дітей хоча б один раз піддавалися такому покаранню. Троє зі ста страждають від застосування батьками вогнепальної або холодної зброї. Нерідко знущання зазнають навіть 3-місячні немовлята. До цього додається батьківська черствість і байдужість: на кожний відомий випадок насильства припадає приблизно 3 таких випадки [10, 112–114].

Подібне ставлення батьків, певним чином, «підтримується» з боку держави: тілесні покарання заборонені тільки в трьох із 50 штатів. У двадцяти одному вони офіційно дозволені. В інших, оскільки там немає спеціальних законів на цей рахунок, дітей можна бити як завгодно і скільки завгодно [4, 15].

Коріння прояву насильства над дітьми американські фахівці вбачають у дисгармонії внутрішньосімейних взаємин. Так, на думку Р. Саймона, систематичне фізичне покарання дітей, яким не більше 6 років, – це перша яскрава ознака поганих відносин між батьками. До того ж, малюки у віці від півтора до 6 років надто чутливі до подібного покарання. Водночас, учений не заперечує необхідності застосування таких методів, але зазначає, що їх треба використовувати за певною схемою: спершу треба заспокоїти дитину, дати їй можливість припинити негативні дії, а потім попередити, що у випадку повторного виникнення подібних ситуацій, вона буде побита. До того ж, Р. Саймон переконаний, що фізичні покарання навіть потрібні, ефективні і безболісні для більш дорослих дітей, адже вони є не проявом насильства над дитиною, а, навпаки, свідчать про емоційну близькість батьків і дітей. Останні відчують, що їх люблять і піклуються про них [3, 101–103].

Водночас, згідно з даними інших американських дослідників [15], які ґрунтувалися на результатах самозвітності батьків, кількість випадків грубого насильства над дітьми в період з 1975 до 1985 р. зменшилася на 47 %. Такі показники певною мірою можна пояснити соціальною бажаністю, яка веде до того, що батьки занижують частоту своєї асоціальної поведінки, а також значним збільшенням гласності навколо проблем насильства над дітьми і швидким поширенням спеціальних корекційних програм [5, 267].

На переконання А. Броуна та Д. Фінхелхора, насильство в сім'ї зумовлюється як ситуативними (порушення внутрішньосімейних відносин, низька самооцінка членів сімейного мікроколективу, народження небажаної дитини), так і структурними (безробіття, соціальна ізоляція, фінансові труднощі) факторами, які мають місце в американському суспільстві [8, 21–23]. І навпаки, стабільні і безпечні сімейні відносини, позитивний сімейний мікроклімат знижують негативний вплив зовнішніх стресорів і підвищують можливості використання конструктивних засобів подолання наявних негараздів.

У штаті Вашингтон функціонує суд, який «засуджує» батьків, котрі погано ставляться до своїх дітей, до відвідування разом з дітьми спеціальної школи, де дорослі члени сімей можуть спостерігати позитивні приклади спілкування вчителів з дітьми, їх навчають розуміти потреби своїх дітей, застосовувати гуманні методи виховання в дитини дисциплінованості [6, 8].

У Сполучених Штатах Америки існують громадські рухи, які активно виступають проти насильницьких методів керування поведінкою дитини, вважаючи, що існує тісний зв'язок між застосуванням фізичних покарань і зростаючою в суспільстві жорстокістю. Биття та інші подібні засоби, на переконання учасників цих рухів, привчають зростаючу особистість до того,

що насильство – загальноприйнятий спосіб розв’язання конфліктів, вирішення суперечок і розбіжностей.

У 1996 році у переважній більшості американських штатів було прийнято закон про обов’язкове судочинство. За аналогією зі справами про вбивство, для додаткового захисту жертв насильства стало можливим проводити судовий розгляд таких справ без обов’язкової присутності свідка насильницьких дій чи їх жертви.

У 1998 році у п’яти штатах запроваджено закон про обов’язкове повідомлення медичним персоналом, працівниками місцевих органів влади, вчителями, працівниками патронажу поліції щодо всіх випадків підозри в домашньому насильстві [2, 110]. Крім того, законодавство передбачає застосування покарання за неповідомлення про випадки насильства над дітьми.

Однак не можна вважати, що з прийняттям цих законів проблема насильства над дітьми в сім’ї набула остаточного розв’язання. Професіонали і звичайні люди часто при виникненні різних труднощів у сім’ї (в тому числі з використанням насильницьких дій) виправдовують свою бездіяльність і невтручання тим, що сім’я – це приватна справа подружжя. Насправді ж, як стверджує В. Солодников, з яким ми не можемо не погодитися, таке ставлення значною мірою зумовлюється тим, що «велика кількість жінок (і всі неповнолітні діти) як і раніше матеріально залежать від чоловіка» [5, 251].

Згідно з результатами американських фахівців, фізичне насильство над дітьми корелюється із соціальним статусом батьків, насамперед з їх низьким матеріальним становищем. Жінки частіше, ніж чоловіки застосовують насильство стосовно дітей. Однак, якщо враховувати фактор спільного проживання, нанесення дитині фізичних травм було зафіксовано у 36 % рідних матерів і 61 % рідних батьків [12, 189].

Аналізуючи заявлену проблему, слід зазначити, що американські спеціалісти не тільки констатують факт її існування чи намагаються боротися з нею. Значні зусилля спрямовуються і на виявлення причин та передумов виникнення насильства батьків над дітьми. Наприклад, було з’ясовано, що насильство стосовно дітей проявляють зазвичай ті батьки, яким притаманна вразливість, недостатність навичок самовладання, характерне занижене почуття самоповаги, самоконтролю. У реальному житті такі люди значно відрізняються між собою: в них різний рівень освіти і матеріального становища, вони належать до різних етнічних, релігійних, соціальних та географічних груп. Проте, тут існує і певна закономірність. Так, кількість

випадків насильства над дітьми у великих районах міст значно вища, ніж у сільській місцевості, приміських чи сільських громадах. Серед робітників, зайнятих фізичною працею, рівень застосування насильницьких дій стосовно дітей на 45,0 % вищий, ніж серед службовців. Випускники коледжів і ті, хто має освіту, нижчу за 8 класів, більш агресивні до дітей, ніж випускники середніх шкіл. Водночас, не існує суттєвої різниці у проявах насильницьких дій до дітей у родинах білих і негрів або іншого кольорового населення, хоча в сім'ях з невисоким матеріальним становищем імовірність прояву насильства значно вища, ніж у родинах з високими прибутками [12, 190].

Водночас, серед американських фахівців не існує одностайної думки щодо проведення аналогії між насильством над дітьми і фізичними покараннями. Засуджуючи перше, дехто говорить про можливий позитивний вплив на формування і розвиток дитини фізичних покарань за умов відповідного їх застосування. Наприклад, Г. Вітчерч, Л. Константін, досліджуючи цю проблему, дійшли висновку, що жорстокість стосовно дитини по-різному розумілася в різні періоди суспільного розвитку, в різних культурах, у різних соціальних і культурних групах і тому не можна дати однозначну відповідь на питання щодо її доцільності чи шкоди [17].

Аналіз праць американських дослідників, присвячених вивченню сутності і причин насильства батьків над дітьми, дали змогу виокремити фактори, які сприяють виникненню подібних дій. Серед найбільш суттєвих, можна назвати такі.

У родинах, де зафіксоване насильство над дитиною, вона стає об'єктом звинувачення в усіх неприємностях, які спіткали батьків. Такі діти доволі часто певною мірою відрізняються від оточуючих: вони або надто активні, або, навпаки, характеризуються значною пасивністю, що й слугує причиною для вибору їх об'єктом агресії. Дитина може нагадувати членам родини нелюбимого родича, бути улюбленцем одного з батьків, що викликає негативні емоції в іншого, мати вади чи недоліки, які викликають роздратування дорослих.

Спалахи насильства можуть зумовлюватися певними критичними ситуаціями. До таких ситуацій можна віднести втрату роботи, розлуку з коханою людиною, смерть когось із близьких, небажану вагітність, емоційну пригніченість тощо. Іноді, навіть незначна подія, якщо вона є принципово важливою для дорослого на даний момент, може призвести до прояву ним насильницьких дій стосовно дитини [1, 85].

Доволі часто батьки емоційно не готові до тієї відповідальності, яку накладає на них материнство чи батьківство. У таких випадках вони або занадто близько беруть до серця неприємності, пов'язані з виконанням батьківських обов'язків, або ж, навпаки, ігнорують їх. Нерідко їх власне дитинство було нелегким в емоційному плані, а дефіцит належного виховання не розвинув такі особистісні риси, як самоповага, вміння взаємодіяти з іншими людьми.

Часто причиною прояву насильства стосовно дитини стає брак елементарних знань про особливості розвитку дитини певного віку. Не розуміючи дитячих вчинків, не вміючи пояснити, чому діти роблять щось саме так, а не інакше, батьки сприймають їхню поведінку як ірраціональну. Придушуючи в собі намагання відчувати те, що відчуває дитина в тій чи іншій ситуації, дорослі, тим самим, створюють джерело роздратування, втоми, гніву. Поступово накопичуючись, негативні емоції в певний момент вириваються назовні. Наслідком чого стає крик, погрози, а потім і більш жорстоке, фізичне насильство.

Модель домашнього насильства передається від одного покоління до іншого. У таких випадках суворі покарання не розглядаються дорослими як акти насильства над дітьми, а сприймаються й виконуються як сімейна традиція. У 90 % подібних випадків батьки виявляють увагу до дітей, піклуються про них, але сліпо наслідують принципи (маються на увазі негативні), притаманні їхнім батькам.

У Сполучених Штатах Америки широкого розповсюдження набула підліткова вагітність. Серед дітей, які народилися у матерів, котрі ще не досягли 18 років, смертність у два рази вища, ніж серед дітей, народжених жінками у віці від 20 до 29 років. Серед найбільш поширених причин, що спонукають дівчат зберегти вагітність, можна назвати: привід для залишення батьківської домівки, переривання навчання в школі тощо. Іноді, приймаючи рішення народити дитину, дівчата-підлітки сподіваються в такий спосіб задовольнити потреби в емоційній підтримці, любові, увазі до себе. Водночас, невідповідність до ролі матері, неотримання очікуваних почуттів, матеріальні і моральні проблеми стають тим підґрунтям, на якому поступово накопичується негативне ставлення до народженої дитини, яке молода мати намагається задовольнити через насильницькі дії над нею [14, 130–132].

Звертаючись до розгляду насильства над дітьми, не можна оминути увагою таке питання, як репресивний стиль виховання, під яким розуміється не тільки тілесне покарання, а й певний тип морального впливу на дитячу психіку, що спричинює у неї реакцію відторгнення, веде до формування

заниженої самооцінки, почуття страху, викликає бажання помститися. Традиційно американське суспільство нехтувало захистом прав дитини. Батьки, різноманітні етнічні і релігійні групи були всеправними володарями дітей, виховували їх на свій розсуд, насаджували свої цінності. Допускаючи фізичне покарання, дозволяючи будувати виховний процес відповідно до існуючих, досить часто суворих і жорстоких, сімейних, громадських, релігійних настанов, суспільство створило, так би мовити, ще один, найнижчий клас – клас дітей, позбавлений елементарних прав. Зрозуміло, що сьогодні ситуація змінилася на краще, але для значної кількості американських батьків характерним і цілком природним є погляд на дитину, як на власність, а не на повноправну особистість.

З огляду на це, у виступах педагогів і психологів, у змісті відповідних корекційних програм усе частіше висувається ідея виховання дисципліни без насильства, відстоюється доцільність повної відмови від фізичних покарань, як в школі, так і вдома. Це новий підхід до розв'язання виховних завдань. Науковці намагаються переконати батьків у тому, що існують численні засоби досягнення виховної мети, які виключають застосування фізичних покарань і насильницьких дій. Цілком слушною є і така думка: дитина, яку б'ють, імовірно за все, буде бити своїх дітей, коли стане дорослою [14, 143].

Звернення до праць, присвячених наслідкам насильства над дітьми [9] засвідчує, що не існує жодного виду поведінки, який був би характерним усім дітям, які пережили насильство. Такі ознаки, як підвищена агресивність, проблеми у взаєминах з однолітками, обмежений соціальний досвід, дефіцит емпатії, депресія, слабкий рівень вирішення когнітивних задач, можуть бути пов'язані не лише з досвідом жертви насильства, а й з іншими негативними факторами середовища. Водночас більшість американських фахівців погоджуються з тим, що насильство з-поміж таких факторів відіграє досить помітну роль.

Проведений нами аналіз проблеми насильства над дітьми в сім'ї засвідчує, що, починаючи з другої половини XX століття, вона не тільки не втрачає своєї актуальності, а й набуває «нового звучання» в сучасному американському суспільстві. Науковці, які займаються теоретичними і прикладними дослідженнями в цій царині, основну увагу акцентують на таких аспектах:

- визначення типів сімейного насильства над дітьми;
- виявлення кореляційних зв'язків між соціальним статусом сім'ї і частотою насильства над дітьми;
- виявлення причин виникнення насильства на дітьми в сім'ї;

- з'ясування наслідків насильства на формування та розвиток зростаючої особистості;
- розробка корекційних програм для батьків, спрямованих на переорієнтацію насильницького змісту сімейного виховання на гуманні засади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Добсон Дж. Непослушный ребенок. – М.: Педагогика, 1992. – 252 с.
2. Лысова А.В. Насилие в семье – объект социальной политики в США // Социологические исследования. – 2005. – № 12. – С. 108–116.
3. Саймон Р. Один к одному: Беседы с создателями семейной терапии. – М.: Независимая фирма «Класс», 1996. – 224 с.
4. Снайдер Р. Отказаться от репрессивного стиля воспитания // Семья и школа. – 1994. – № 6. – С. 14–17.
5. Солодников В.В. Соціологія соціально-дезадаптиваності сім'ї. – Спб.: Директ, 2007. – 384 с.
6. Шан Э.Л. Когда Ваш ребенок сводит Вас с ума. – М.: Педагогика, 1990. – 267 с.
7. American Association for Protecting children // Annual Report, 1989.
8. Browne A., Finkelhor D. Impact of sexual child abuse: A review of research. Psychological Bulletin, 1986. – 237 p.
9. Emery R.E. Family violence // American psychologist. – 1989. – Vol. 44. – P. 321–328.
10. Hart B., Risley T.R. Meaningful Difference: in Everyday Experience of Young American Children. – Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co., Inc., 1995. – 268 p.
11. Hoffman P. Psychological abuse of women by spouses and live/in lovers // Women and therapy. – 1984. – Vol. 3. – №. 1. – P. 37–47.
12. Kaufman J., Zigler E. Do abused children become abusing parents? // American journal of orthopsychiatry. – 1989. – Vol. 46. – № 1. – P. 186–192.
13. National Center on Children Abuse and Neglect. 1988. Study findings: study of national incidence and prevalence of child abuse and neglect, 1988. – Washington DC: US department of health and human services.
14. Starr R.H. Physical abuse of children // Handbook of family violence. – N.Y.: Plenum, 1988. – P. 119–155.
15. Stratus M.A., Gelles R.J. Societal change and change in family violence from 1875 to 1985 as revealed in two national surveys // Journal of marriage and the family. – 1986. – Vol. 48. – P. 465–479.
16. Straus M. Measuring intrafamily conflict and violence: The Conflict Tactics Scales // Journal of Marriage and the Family. 1979. – № 3. – P. 147–159.
17. Whitchurch G.G., Constantine L.L. System theory // Sourcebook of family theories and methods. A contextual approach / Ed.by P.G. Boss et al. – N.Y.: Plenum, 1993. – P. 325–352.